

DOI: 10.33270/03243502.69
УДК 159.9+343.91+343.2

Детермінанти протиправної поведінки у військовому середовищі

КОСТЮК Іван*

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7855-6898>

Анотація. У контексті сучасних викликів, що постали перед оборонно-безпековим сектором України, актуалізується потреба комплексного аналізу детермінантів, що впливають на протиправну поведінку у військовому середовищі. Дослідження соціально-психологічних чинників, що спричиняють девіантну поведінку військовослужбовців, створює підґрунтя для вдосконалення підходів до профілактики таких правопорушень і сприяє забезпеченню високого рівня дисципліни й дотримання законності у військових формуваннях. Мета цього дослідження полягала у вивченні основних детермінантів, що позначаються на протиправній діяльності військовослужбовців, а також визначенні закономірностей впливу ситуаційних і системних факторів на її вияви. Досягнення цієї мети передбачало комплексний аналіз наявних теоретичних концепцій та окреслення на їх основі першочергових шляхів, спрямованих на підвищення ефективності профілактики протиправної діяльності, а також зміцнення дисципліни й законності у військовому середовищі. Методологічною основою дослідження є метод метааналізу, який дав змогу кількісно узагальнити результати попередніх наукових праць й оцінити масштаб і ступінь впливу ситуаційних та системних факторів на протиправну діяльність військовослужбовців. У процесі дослідження було виокремлено найбільш значущі соціальні змінні, що визначають характер протиправної діяльності в умовах військового середовища. Результати аналізу засвідчили стабільну тенденцію, яка підтверджує визначальну роль соціального контексту у формуванні протиправної поведінки. До ключових детермінантів віднесено такі особливості, як консервативність військової сфери, її монократичність, груповий тиск, а також колективну ідентичність, яка обмежує можливості для самоідентифікації. Зазначені фактори посилюються впливом ситуаційних і системних чинників, створюючи передумови для виникнення протиправної поведінки. У висновках акцентовано на необхідності проведення соціально-політичних реформ, спрямованих на мінімізацію впливу цих чинників, з акцентом на розвиток громадянського суспільства як ключової умови забезпечення позитивних змін у військовій сфері.

Ключові слова: військовослужбовець; військове середовище; девіантність; злочинність; протиправна поведінка; диспозитивні, ситуаційні, системні чинники; психологічні, соціальні умови впливу.

Історія статті:

Отримано: 26.07.2024

Переглянуто: 29.08.2024

Прийнято: 19.09.2024

Рекомендоване посилання:

Костюк І. Детермінанти протиправної поведінки у військовому середовищі. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 69–80. doi: 10.33270/03243502.69.

*Відповідальний автор

Вступ

Актуальність теми дослідження зумовлена сучасними викликами, що постають перед сектором безпеки й оборони України, передусім в умовах реформування Збройних сил. Протиправна поведінка військовослужбовців негативно позначається на моральному стані особового складу, що становить загрозу як для внутрішньої стабільності військових підрозділів, так і для загального рівня безпеки держави. Ігнорування соціальних, психологічних та організаційних чинників, які впливають на формування девіантної поведінки у військовому середовищі, ускладнює розроблення ефективних профілактичних заходів для протидії такому соціальному явищу, як військова злочинність. Аналіз детермінантів протиправної діяльності дає змогу краще зрозуміти причини й умови виникнення такої поведінки, а також сприяє розробленню комплексних стратегій запобігання їй.

Причини протиправної поведінки залежать від зовнішніх і внутрішніх обставин, що впливали на формування особистості протягом життя. Кожна людина як індивідуальний суб'єкт вступає у взаємозв'язок з довколишнім середовищем, сприймаючи й оцінюючи його відповідно до власних цінностей, потреб, уявлень і переконань. Тобто основні детермінанти протиправної поведінки є основою як власне особистості, так і в її середовищі (Zimbardo, 2017).

Дослідження протиправної поведінки актуалізується у випадках, коли йдеться про правопорушення серед військовослужбовців. Зазначене зумовлено тим, що людина, отримавши вотум довіри щодо виконання державних функцій, пов'язаних з обороною і захистом Вітчизни, її суверенітету, територіальної цілісності й незалежності, здатна вийти за межі закону, стаючи небезпечною для суспільства. На думку Н. Дмитренко та О. Шкути (2022), криміногенні вияви у військовому середовищі порушують права кожної людини, соціальної групи та суспільства загалом. Тому протиправна діяльність у військовому середовищі не лише завдає шкоди окремим особам, а й підриває морально-правові засади військової служби, негативно впливаючи на боєздатність держави, що ставить під загрозу національну безпеку. З цього приводу В. Залужний зазначав (2022), що військова дисципліна завжди була й залишається базовим принципом військового будівництва, а також методом і способом гарантування безпеки громадян.

У науковій літературі є два підходи до вивчення феномену військової злочинності. Перший розглядає це явище у вузькому значенні, охоплюючи лише кримінальні правопорушення, що посягають на встановлений порядок несення військової служби. У цьому контексті до військових злочинів вчені відносять сукупність передбачених кримінальним законодавством діянь, учинених особовим складом збройних сил,

інших військових формувань і громадян, які перебувають у запасі чи резерві, під час проходження військових зборів (Dzhuzha, & Lytvynenko, 2017).

Другий підхід аналізує військову злочинність у ширшому значенні, зокрема не лише військові кримінальні правопорушення, а й інші діяння, що вчиняють військовослужбовці й особи, прирівняні до них (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Прихильники цієї концепції злочинністю серед військово-службовців вважають зумовлену внутрішніми і зовнішніми детермінантами сукупність учинених суб'єктами військових правовідносин суспільно небезпечних діянь, передбачених кримінальним законодавством.

Дослідження протиправної поведінки серед військовослужбовців набуває особливої актуальності у випадках вчинення кримінальних правопорушень особами з числа військової керівної ланки. Військові командири та/або начальники є уособленням дисципліни й законності. Власним прикладом вони мають підтримувати високі стандарти моралі та честі серед підлеглих. Їхня здатність організувати та контролювати службу впливає на загальний стан правопорядку, передусім в умовах надзвичайних обставин, коли потрібні максимальна відповідальність і рішучість у прийнятті правомірних рішень. Відхилення від цих основоположень не лише завдає шкоди правам і законним інтересам громадян, а й зачіпає охоронюваний законом авторитет державної влади, що може спричинити непередбачувані наслідки для національної безпеки загалом.

На думку Д. Казначеевої (2018), протиправна поведінка серед військового керівництва негативно позначається на репутації військово-службовців і стані їхньої дисципліни. Військова злочинність є внутрішнім індексатором, на підставі якої суспільство оцінює рівень національної безпеки. Вона впливає на зниження авторитету державної влади, поширення страху щодо внутрішніх і зовнішніх загроз, виникнення аномії та моральної деградації, зниження престижу військової служби та посилення неповаги до військовослужбовців. Тому питання забезпечення правопорядку серед військовослужбовців є одним із фундаментальних аспектів, а зміцнення законності в цій сфері є пріоритетним завданням розвитку громадянського суспільства.

Аналізуючи фактори, що детермінують злочинність у збройних силах, М. Івлєв (2013) акцентував, що вони уособлюють не лише негативні соціально-економічні чинники, а й наслідки нездатності держави протидіяти їм через недостатній рівень державно-організаційних, економіко-правових і соціально-політичних механізмів. На думку В. Семененко (2014), ці недоліки обумовлені різними обставинами, зокрема тими, що стосуються нормативно-правової, організаційної, кадрової, інформаційної, матеріально-технічної, навчально-методичної

підтримки. Загалом це призводить до вчинення військових правопорушень, перешкоджає впровадженню ефективних механізмів їх профілактики та протидії. На цьому зосереджує увагу Ю. Орлов (2017), зазначаючи, що злочинність є різновидом соціальних практик і релятивним феноменом, зміст й обсяг яких обґрунтовують в історичному, культурному, політичному, юридичному аспектах.

На переконання Т. Касько (2014), протиправна поведінка серед військовослужбовців формується через особистісні переконання суб'єкта правопорушення щодо свідомого ігнорування ним вимог військового законодавства, а також через агресивність у конфліктних ситуаціях, передусім до осіб, що мають нижчі звання чи посаду. Військові формування часто поповнюються людьми з неблагонадійних сімей, із психічною нестабільністю або навіть антисоціальними позиціями. Цей контингент не лише складно піддається вихованню (перевихованню), а й активно намагається зайняти лідерські позиції в групі.

З цього приводу Д. Казначеева зауважує (2018), що воєнізовані структури є частиною демографічних і правових інститутів держави, які відображають загальний стан суспільства. Вони охоплюють організаційно-управлінські, правові, демографічні, соціальні та психологічні аспекти, притаманні як суспільству загалом, так і для військової служби зокрема. Така взаємозалежність обумовлена тим, що ці структури функціонують у межах загальних суспільних норм і викликів, що впливають на їхню активність і розвиток.

Отже, метою цієї статті є виявлення, аналіз і систематизація основних чинників протиправної поведінки серед військовослужбовців. Відповідно до поставленої мети, основні завдання цього дослідження полягають в аналізі наукових підходів до визначення понять та класифікацій детермінантів протиправної поведінки у військовому середовищі, а також дослідження специфічних аспектів військової служби, які сприяють порушенню дисципліни й законності серед військовослужбовців.

Матеріали та методи

У цій роботі застосовано метод метааналізу для синтезу результатів різних досліджень, що стосуються масштабів і ступеня впливу соціальних та системних чинників на протиправну поведінку військовослужбовців. Для цього було використано дані соціально-психологічних досліджень, проведених останніми роками, завдяки чому накопичено значний обсяг інформації щодо впливу зазначених чинників на поведінку людей, результати цих досліджень було застосовано під час аналізу предмета статті.

Метааналіз передбачав кількісне узагальнення результатів наукових досліджень шляхом оцінювання визначених статистичних даних, що

дало змогу сформулювати загальний висновок про достовірність і значущість впливу ситуаційних та системних чинників на девіантну поведінку військовослужбовців. Отримані дані підтверджено повторним аналізом, у процесі якого було виокремлено найбільш значущі змінні соціального контексту, що впливають на протиправну діяльність суб'єктів військової сфери.

Науковою базою дослідження слугували праці українських і зарубіжних учених, які вивчали соціально-правові та соціально-психологічні аспекти протиправної діяльності військовослужбовців. Зокрема, до останніх можна віднести наукові доробки І. Богатирьова (2014), Є. Григоренка (2019), Н. Дмитренко, О. Шкути (2022), В. Залужного (2022), М. Івлєва (2013), Д. Казначеевої (2018), О. Олійника (2015), Ю. Орлова (2017), що стосувалися кримінологічного аналізу девіантної поведінки військовослужбовців і розробленню шляхів її подолання. На соціально-психологічному рівні основою цього дослідження стали праці Ф. Зімбардо (2017), Я. Лизогуба (2022), В. Мозгового (2018), Я. Мацегора, І. Приходько (2013), А. Худавердової (2022), О. Шемчук, В. Шемчук, Р. Торчевського (2023) та ін.

За результатами досліджень зазначених науковців було виявлено стабільну закономірність впливу ситуаційних і системних чинників на поведінку військовослужбовців, що підтверджує визначальну роль соціального контексту у формуванні протиправної діяльності суб'єктів військових правовідносин.

Результати та обговорення

У науковій літературі виокремлюють різні підходи до класифікації протиправної поведінки серед військовослужбовців. Деякі вчені цей поділ здійснюють за відповідними групами, що визначають сукупність певних видів кримінальних правопорушень, причини їх вчинення та умови, що сприяли цьому (Olinuk, 2015). Інші дослідники під час класифікації використовують таку категорію, як фактори, що сприяли вчиненню військовослужбовцями протиправних посягань (фінансові, політичні, організаційні, управлінські, соціальні, психологічні, правові тощо) (LyzoHub, 2022). Деякі дослідники розглядають детермінанти протиправної поведінки військовослужбовців на мікрорівні, що стосуються всіх військових кримінальних правопорушень. Макrorівні притаманні окремим групам військових кримінальних правопорушень, натомість індивідуальний рівень відображає специфіку конкретного виду військового кримінального правопорушення (Dmytrenko, & Shkuta, 2022).

Частково іншу позицію обстоюють інші дослідники, класифікуючи детермінанти протиправної поведінки серед військових на загальні причини, які формуються залежно від умов життя,

навчання, виховання, трудових відносин до вступу на військову службу. Загальні причини виникають під впливом армійських умов життя, військового побуту та діяльності. Спеціальні (військові) причини й умови сприяють вчиненню конкретного правопорушення військовослужбовцем за певних обставин (Dzhuzha, & Lytvynenko, 2017). Автори цієї класифікації зазначають, що суттєвий вплив на протиправну поведінку військовослужбовців мають недоліки в управлінській, організаційній, дисциплінарній та виховній діяльності військових командирів або начальників. З цього приводу дослідники слушно зазначають, що протиправна поведінка військовослужбовців з числа керівного складу, спроби підтримувати військову дисципліну виключно шляхом заборон, неналежна боротьба з наркоманією чи алкоголізмом, байдужість до потреб і вимог підлеглих створюють ненормальний психологічний клімат, що призводить до правової деформації, як наслідок – спричиняє вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень.

Аналізуючи фактори, що впливають на протиправну поведінку військовослужбовців, деякі західні дослідники пропонують поділяти їх на три основні групи. До першої з них учені відносять диспозитивні чинники, що охоплюють особисті характеристики, такі як моральні принципи, соціальні цінності, психофізіологічні особливості, а також попередній досвід і професійну підготовку. Другу групу становлять ситуаційні фактори, що виникають безпосередньо в процесі служби й можуть охоплювати стресові ситуації, внутрішні або зовнішні конфлікти, а також конкретні умови військової діяльності, які можуть сприяти вчиненню протиправних діянь. Третю групу утворюють системні чинники впливу, що визначені організаційними, політичними та соціальними умовами, у яких функціонує військова структура. Зокрема, до цієї групи належать правова регламентація діяльності військової служби, системний контроль і нагляд за поведінкою військовослужбовців, а також загальний стан правової культури, правової свідомості та морального клімату як в армії, так і в суспільстві загалом (Zimbardo, 2017).

З цього приводу зауважимо, що зовнішнє оточення є вагомим чинником у формуванні особистості, її переконань, цінностей і поведінкових шаблонів. Такі елементи, як сім'я, школа, колектив, соціальне середовище, коло спілкування, культурні тенденції та значущі події, формують світосприйняття індивіда та впливають на умови, що можуть сприяти його протиправній діяльності. Сприймаючи певні норми, цінності й стандарти, особа з плином часу реагує на різні ситуації відповідно до власного сприйняття. Поява нових факторів у взаємодії із зовнішніми обставинами може спричинити зміни в когнітивних, емоційних і поведінкових аспектах,

корегуючи реакції відповідно до конкретної ситуації (Zimbardo, 2017).

Водночас відсутність загальної стратегії розвитку та виховання громадянської активності призводить до недостатньої підтримки державних ініціатив з профілактики злочинності й обмеженої ефективності механізмів впливу на формування суспільства. Ця ситуація може виявлятися в недостатньому розвитку освітніх програм, спрямованих на виховання правової свідомості населення. Додаткові ускладнення виникають у процесі інтеграції соціально вразливих верств населення через недостатню увагу держави до їхнього розвитку чи потреб. Відсутність спрямованих заходів щодо формування моральних й етичних цінностей серед молоді може спричинити посилення кримінальної активності в молодіжній аудиторії. Тобто суб'єктивні причини будь-якого кримінального правопорушення мають соціальне обґрунтування, зумовлене такими факторами, як безробіття, економічна нерівність, низький рівень якості життя та освіти населення, соціальні, політичні й економічні кризи тощо.

З цього приводу І. Богатирьов (2014) зазначає, що зниження життєвого рівня сімей, динамічне розширення незахищених верств населення, що перебувають за межею бідності, ослаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти й культури тощо є наслідком зростання рівня злочинності в Україні як соціального явища. Це спричиняє природне занепокоєння громадян за власне життя, добробут сім'ї та безпеку дітей, а також підриває довіру до державної політики у сфері боротьби та профілактики злочинності. Тому держава має сприяти тим, хто дотримується соціальних норм, а не тим, хто ставить за мету уникнути покарання. Ця обставина унеможливить соціальну аномію, а кримінальну поведінку піддаватимуть загальному осуду. Дослідники зазначають, що індивід може й повинен шукати задоволення не у власному збагаченні, а у відчутті справедливої ролі в суспільстві та власному оточенні за умов, що він не перебуває на межі або за межею бідності (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). З огляду на це, суспільство не повинно розглядати систему правосуддя як єдиний інструмент протидії злочинності, оскільки її ефективність безпосередньо залежить від стійкості органів державної влади (їх представників) до корумпованості. Тому боротьба зі злочинністю потребує комплексного підходу, що передбачає підвищення рівня правосвідомості, розвиток етичних стандартів у державному секторі, соціальні ініціативи, проведення ефективних реформ, спрямованих на забезпечення прозорості й підзвітності діяльності державних органів влади.

З другого боку, неналежна реакція на криміногенні процеси уповноважених органів державної влади підриває принципи справедливості, рівності перед законом й ефективності

судочинства. Унаслідок цього кримінальні елементи проникають у державні структури, впливаючи на активність злочинної діяльності. Це призводить до втрати довіри громадян до влади, підвищення соціального напруження, зниження ефективності подолання суспільно-правових проблем, послаблення легітимності державної влади й дієвості превентивних заходів протидії загрозам національного характеру. Слушно зауважують деякі науковці, що високий рівень правопорядку в суспільстві можливий лише тоді, коли громадяни сприйматимуть державні органи як гарантів їхньої безпеки, відчуватимуть реальну, а не декларативну зацікавленість правоохоронних органів і судової гілки влади в оперативному реагуванні на ефективному розгляді справ щодо будь-якого правопорушення (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Укриття кримінальних правопорушень та ухвалення несправедливих судових рішень завдають значної шкоди правосвідомості населення, спонукаючи суспільство до правового нігілізму.

Отже, деструкція в економічних, демографічних, культурних, освітніх та інших сферах суспільного життя, що визначають його розвиток, можливості й досягнення, створює умови для криміналізації суспільства або його окремих соціальних груп. На нашу думку, саме в цих аспектах, а не в природних особливостях індивіда, закладено основні причини протиправної діяльності. Проте ігнорувати такі характеристики, як відчуженість, відсутність адаптації, агресивність, імпульсивність, низький рівень психологічного добробуту тощо, також неправильно, оскільки емоції є важливими елементами життя будь-якої людини.

У науковій літературі для дослідження злочинності також пропонують використовувати інструменти генеалогічного аналізу, що дає можливість виявляти родинні зв'язки та спадкові фактори, які можуть вплинути на формування девіантної поведінки (Orlov, 2016). На думку вчених, цей підхід дає змогу простежити вплив сімейної історії та індивідуальних родових характеристик на виникнення злочинних тенденцій, що доповнює соціологічні дослідження, які зосереджуються на ширших зовнішніх аспектах впливу на рівень злочинності в суспільстві чи окремих його групі. Досліджуючи схильність військовослужбовців до вчинення правопорушень, В. Мозговий (2018) доходить висновку, що особи, які в дитинстві чи підлітковому віці залишаються без батьківського піклування, мають схильність до порушення закону майже вдвічі вищу, ніж особи з повноцінних сімей.

Основними стимулами протиправної поведінки є мета й мотиви. Вони є важливими важелями правового аналізу суб'єктивних причин кримінального правопорушення. Саме в цих аспектах закладено спонукальні чинники, які змушують індивіда вчиняти протиправні дії (Hupaliuk, 2021). Аналіз цих елементів дає змогу

встановити причини й умови кримінальних правопорушень і розробити механізми їх профілактики. Проте самі собою мета й мотиви не є протиправними, їх девіантність визначають через поведінку суб'єкта правопорушення, яка залежить від обраного ним способу їх реалізації. Тобто особа несе відповідальність за вчинення умисних чи необережних діянь, які заборонені законом, з огляду на внутрішні й зовнішні чинники, що безпосередньо впливають на оцінку його дій або бездіяльності. На думку дослідників, у військовому середовищі ці елементи залежать від особистісних інтересів правопорушника, його службових можливостей, корумпованих зав'язків серед вищого командування чи органів державної влади, прагнень до незаконного збагачення, задоволення власних потреб, загального рівня правової культури серед військовослужбовців, а також інших факторів, які впливають на протиправну діяльність військовослужбовців. У цьому контексті внутрішні мотиваційні умови злочинної поведінки визначають психологічними особливостями особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Водночас до зовнішніх мотиваційних чинників належать нестабільна ситуація як у державі загалом, так і у військових інституціях зокрема. До інших чинників незаконної діяльності військовослужбовців відносять забезпечення кар'єрного зростання, засвідчення особистої відданості вищому командуванню, неналежне використання бюджетних коштів, матеріальних цінностей тощо (Oleinyuk, 2015).

Привертають увагу вияви насильницьких дій у військовій службі. Військовослужбовці з числа керівного складу, що вчиняють кримінальні правопорушення з насильницьких мотивів, мають більше суперечливих характеристик, у яких головною особливістю є їхня дезадаптація до військової служби (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Науковці зазначають, що морально-психологічний профіль конкретної особистості пов'язаний з її поведінкою в суспільстві. Цей опис формується під впливом соціального середовища, у якому перебуває індивід, і засвідчує, що протиправна поведінка має соціальне походження та виникає внаслідок зовнішніх чинників впливу (Khudaverdova, 2022). Особи, які вчиняють правопорушення, є менш адаптовані до законослухняного оточення і часто не задоволені своїм соціальним становищем. Вони вирізняються імпульсивністю, що виявляється втратою контролю за своєю поведінкою, необґрунтованими вчинками, байдужістю до їх наслідків та емоційною нестабільністю. Ці особи часто не сприймають або свідомо ігнорують соціальні та правові норми, що полегшує їх протиправну діяльність, яка обґрунтовується спотвореною оцінкою життєвих ситуацій, з урахуванням особистісних переконань, потреб чи бажань (Dmytrenko, & Shkuta, 2022).

Порушення соціальної адаптації може відбуватися і через відсутність мотиваційних чинників щодо обов'язковості дотримання соціальних норм. Тобто правопорушник усвідомлює суспільні вимоги, але не має бажання їх дотримуватися. Це може свідчити про порушення емоційного контакту з навколишнім середовищем у контексті оточення та недостатнім емпатичним уявленням про себе з позиції інших. В особі може виникати ілюзія про вороже середовище. На цьому тлі виявляються агресивність, підозріливість, надмірна чутливість до міжособистісних контактів тощо. Адекватне розуміння ситуації ускладнюється і тоді, коли поведінка керується емоційними налаштуваннями, а дії інших сприймають як загрозливі. Це призводить до ще більшої ситуативної залежності, що підвищує ймовірність вчинення протиправних дій. У цьому контексті відбувається соціальна дезадаптація, коли особа нездатна вирішити конфлікти в межах соціально прийнятих норм (Нрыhorenko, 2019).

На думку окремих дослідників, девіантна поведінка детермінується ситуаційними факторами, передусім в умовах обставин, коли немає можливості орієнтуватися на попередній досвід чи відомі поведінкові моделі. У ситуаціях невизначеності звичайні системи заохочувань і покарань стають менш ефективними, оскільки відсутність поведінкових орієнтирів ускладнює особистісну адаптацію та контроль за власною поведінкою. Зазначене призводить до того, що суспільні очікування щодо поведінки особи не виправдовуються, а її реакцію стає складніше прогнозувати. Унаслідок цього знижується прогностична цінність особистісних характеристик, оскільки їх оцінка ґрунтується переважно на відомих обставинах (Zimbardo, 2017).

Отже, під час аналізу девіантної поведінки військовослужбовців насамперед слід урахувати обставини, що спричинили таку поведінку, а характеристика особистісних рис повинна мати другорядне значення. Фахівці в галузі соціальної психології рекомендують урахувати особистісні фактори тільки тоді, коли аналіз ситуаційних чинників не дає достатніх пояснень поведінковим аспектам правопорушника. З цього приводу Лі Росс (2012) зазначає, що ситуаційний аналіз стимулює атрибутивне мислення, яке передбачає вияв об'єктивності та врахування ситуаційних детермінантів перед правовою оцінкою дій особи. Для належної правової оцінки та визначення відповідальності військовослужбовця передусім слід розглянути й дослідити вплив зовнішніх обставин на цю поведінку, перш ніж надавати характеристику його особистісним рисам.

На думку деяких дослідників, вплив ситуаційних факторів значно посилюється в умовах використання військових атрибутів (наприклад уніформи), що створює певну прихованість або інкогнітивність діяльності військовослужбовця. За

таких умов забезпечується колективне сприйняття, що знижує почуття індивідуальної відповідальності, тобто усвідомлення особистої відповідальності за власні дії. Це може призвести до того, що військовослужбовці в певних ситуаціях втрачають здатність усвідомлювати правові наслідки власних вчинків, адже відчують анонімність і недостатню прив'язку до конкретних етичних чи юридичних стандартів. Передусім це стосується ситуацій, які дають змогу діяти імпульсивно або спонукають виконувати накази під час воєнного стану чи бойової обстановки, які за інших умов могли б викликати сумніви в правомірності.

Цікавими є дослідження щодо ситуаційних факторів, коли індивіду доводиться вчиняти дії, які суперечить його особистісним переконанням. Таку ситуацію психологи називають когнітивним дисонансом, тобто явищем, що виникає унаслідок, коли поведінка людини не відповідає її переконанням, а дії не узгоджуються з особистісними цінностями, що створює умови для стану психологічного напруження, який може слугувати потужним мотиваційним фактором для змін як у поведінкових аспектах, так і в переконаннях особи, з метою уникнення цього дисонансу (Zimbardo, 2017). Що сильнішим є дисонанс, то інтенсивнішими є переконання до гармонізації, і то масштабнішими є очікувані зміни. Когнітивний дисонанс не виникає або значно знижується в ситуаціях, коли дії, що суперечать власним переконанням, ґрунтуються на суттєвих зовнішніх обґрунтуваннях чи вагомих аргументах. До таких обґрунтувань можна віднести загрозу життю, здоров'ю або репутації особи, виконання наказу авторитетного керівника, отримання матеріальної вигоди, яка компенсує моральні сумніви, підвищення соціального статусу або кар'єрне просування тощо. У цих ситуаціях зовнішні фактори слугують механізмом, що знижує рівень психологічного напруження, адже особа виправдовує свої дії об'єктивними обставинами. Наявність вагомих зовнішніх причин знижує внутрішній конфлікт і психологічний тиск, сприяючи мінімізації когнітивного дисонансу і створюючи умови для раціоналізації поведінки, що не відповідає особистісним цінностям чи моральним установкам.

З цього приводу деякі науковці зазначають, що належність особи до військової служби може створити певний атрибут елітності, що своєю чергою зумовлює прагнення досягти високого соціально-матеріального статусу (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Це часто спричиняє схильність до незаконного збагачення, що, відповідно, формує протиправну поведінку на займаній посаді. У деяких випадках корумпованість військовослужбовців може бути причиною отримання військових звань, нагород, просування службою чи призначення на відповідні посади через корупційні механізми, що негативно впливають на моральний авторитет командирів і начальників. Такі керівники

не вирізняються високими моральними рисами, не керуються інтересами служби, нехтують військовою честю та службовим становищем.

Досліджуючи злочинність у військовій сфері, деякі вчені виявили закономірність, яка полягає в тому, що чим старше за віком військова службова особа, що вищими є її службове становище, рівень освіченості, професійний стаж або грошове забезпечення, то сильніше виявляються мотиваційні чинники, які віддаляють її від насильницьких до корисливих дій (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Описуючи соціально-особистісний тип злочинця, причетного до розкрадання бюджетних коштів у ЗСУ, О. Олійник (2015) зазначає, що це переважно командири структурних підрозділів і начальники служб забезпечення військових формувань. Їхня поведінка характеризується соціальною стабільністю та спрямована на отримання особистісної вигоди через використання службового становища у власних або корпоративних інтересах, що виявляється в розкраданні бюджетних коштів.

На цій обставині акцентують й інші дослідники, зазначаючи, що рівень особистісних рис засуджених осіб не є однозначним. Здебільшого він залежить від типів і мотивації протиправної поведінки. Зокрема, в осіб, які вчиняють протиправні дії з корисливих мотивів, виявляється більша адаптованість до різних ситуацій та їх змін. Ці особи краще орієнтуються в соціальних нормах і вимогах, які ставить перед ними суспільство. Вони є стриманішими та здатними до контролю власних емоцій та поведінки. У їхній поведінці не спостерігаються такі риси, як агресивність й імпульсивність, що притаманні кримінальним правопорушенням насильницького характеру. Здебільшого вони виявляють товариськість і не мають складнощів у встановленні соціальних контактів. Чимало з них характеризуються прагненням до лідерства або потребою в соціальному визнанні (Тумошенко, 2024).

Отже, у ситуаціях, коли індивід зазнає впливу зовнішніх умов чи факторів, таких як влада, соціальний тиск та інші ситуаційні чинники, його моральна поведінка може бути змінена, що призводить до порушення встановлених норм через учинення протиправних дій. Передусім це стосується військового середовища, оскільки воєнний контекст, зокрема в умовах збройного конфлікту, створює сприятливі умови для морального занепаду людини. Військова служба супроводжується специфічними зовнішніми обставинами, які можуть сприяти девіантній поведінці. До таких чинників належать соціальна, економічна та політична нерівність, відсутність чітких моральних орієнтирів, стресові ситуації, фізичне та психологічне напруження, а також інші обставини, обумовлені специфікою військової служби, що охоплює високий рівень дисципліни, підпорядкованість, відповідальність перед колективом, складність в адаптації тощо.

Військова сфера є невід'ємною частиною громадянського суспільства, тому вона не залишається осторонь впливу вже сформованих негативних явищ. За таких умов протиправна поведінка серед військовослужбовців може бути результатом множинних факторів, які призводять до зниження здатності особи діяти відповідно до моральних норм і принципів. Консервативність військової системи здатна посилювати соціальний тиск і вплив авторитету влади, що своєю чергою може сприяти прийняттю протиправних рішень, передусім у ситуаціях, коли виконання наказів сприймають як першочергову необхідність, яка забезпечує певні переваги, а їх ігнорування загрожує негативними наслідками особистісного характеру. Такий соціальний тиск, поєднаний з владним впливом, може спонукати військовослужбовців до дій, що суперечать їхнім моральним переконанням.

У цьому контексті ситуаційні фактори тісно пов'язані із системним впливом. На думку Ф. Зімбардо (2017), система є рушійною силою, яка створює ситуації, що формують контекст поведінки та впливають на дії осіб, які потрапляють під вплив цих ситуацій. Вона охоплює різні аспекти ситуаційного характеру, натомість системні чинники мають вищу стабільність, створюючи стійкі кореляційні зв'язки між індивідами. З плином часу такі чинники набувають історичного контексту, впливаючи на поведінку людей у масштабнішому значенні. З певного моменту система стає самостійним утворенням, що не залежить від тих, хто її ініціював, або від осіб, які займають керівні позиції в її структурі. Система поступово формує власну культуру, що чинить значний вплив на культурні тенденції суспільства загалом. Відповідаючи на питання, хто є основним винуватцем у протиправній діяльності військовослужбовців, учений доходить висновку про значний вплив на ці процеси власне системи, оскільки вона формує контекст, що спонукає індивідів до певних протиправних вчинків. На переконання дослідника, система може створювати умови, які виправдовують чи стимулюють девіантну поведінку у військовому середовищі, посилюючи тиск і знижуючи відчуття особистої відповідальності. Учений зазначає, що те, ким і чим ми є, з одного боку, є результатом впливу системи, яка формує рівень життя, політичну стабільність, економічний добробут, культурні, політичні та релігійні тенденції тощо, а з другого – ситуаційними чинниками. У взаємодії ці елементи впливають на наші базові біологічні й особистісні особливості. Потрапивши під вплив системних факторів, людина природно підпорядковується їм.

Запропонована концепція засвідчує дуалістичність людської природи, яка формується під впливом різноманітних детермінантів, умов й обставин, що визначають поведінкові вияви особистості. На цій особливості ще в другій половині XVIII ст. зосередив увагу Ж.-Ж. Руссо

(2001), який розвивав ідею про те, що людина у своєму природному стані є доброю та невинною. Проте в умовах суспільства вона зазнає негативного впливу, що породжує егоїзм, жорстокість і корупцію, які своєю чергою негативно позначаються на її моральній природі. Слушну позицію обстоював і один із засновників сучасної політичної філософії та теорії суспільного договору Т. Гоббс (2000). У своїй праці «Левіафан» автор стверджував, що без суспільства й держави людина керується егоїстичними інтересами, постійно перебуваючи в конфлікті «всіх проти всіх». Ключовим елементом протидії цим процесам є створення централізованої влади, яка забезпечує порядок і дисципліну для безпеки громадян, де держава є основним інструментом контролю за природними схильностями людей до вчинення зла.

На нашу думку, обидві ці теорії доповнюють одна одну, адже кожна з них акцентована на різних аспектах того, як індивідуальні схильності та соціальні фактори можуть взаємодіяти в контексті формування моральної поведінки людей. Це підтверджують і сучасні емпіричні дослідження. Зокрема, досліджуючи причини перевищень військовослужбовцями службових повноважень з насильницьких мотивів, деякі вчені дійшли висновків, що ці дії є наслідком стандартних соціальних процесів, таких як конформізм, колективна залежність від вищого керівництва, емоційність, стресові ситуації тощо (Shemchuk, Shemchuk, & Torchevskiy, 2023). Основними детермінантами, які вплинули на протиправну поведінку військовослужбовців, деякі дослідники в галузі соціальної психології відносять низьку якість добору на керівні посади й неефективне кадрове призначення, що призводить до недостатньої кваліфікації та досвіду керівників у складних і непередбачуваних умовах. Ці процеси посилюються обмеженістю матеріальних ресурсів і тиском з боку вищого командування (Zimbardo, 2017). Важливою проблемою є відсутність належної взаємодії між підрозділами та порушення субординації на всіх рівнях військової служби, що ускладнило ефективну організацію військової діяльності. Унаслідок цього відсутність чітко визначених завдань і контролю з боку військового керівництва призводить до зниження загального рівня дисципліни та правопорядку, сприяє системному вчиненню правопорушень серед військовослужбовців.

У науковій юридичній літературі переважно акцентовано на мотиваційних (особистісних) чинниках протиправної поведінки. Традиційно більшість представників юридичних напрямів діяльності схильні покладати основну відповідальність на безпосередніх суб'єктів правопорушень, звинувачуючи їх внутрішні детермінанти як головну причину протиправної діяльності. Однак

такий підхід нерідко недооцінює або ігнорує вплив ситуаційних змінних і системних чинників, які визначають поведінкові вияви та сприяють трансформації особистості суб'єктів правопорушення. Людська природа є складнішою і багатогранною, де кожна дія має більш ніж одну спонукальну причину, яка залежить від особистісних, ситуаційних та системних факторів. У цьому контексті поведінка людини завжди перебуває під впливом ситуацій.

Ця обставина виявляється у військовому середовищі в контексті бойових дій, де навіть особи з високою правовою культурою та правосвідомістю під впливом постійної втоми, страху, ненависті й бажання помсти можуть втратити моральні орієнтири та зазнати морального занепаду. У цьому контексті війна є складним випробуванням для людей, які змушені вбивати тих, кого вважають ворогами (Matsehora et al., 2013). Якщо військову дисципліну не підтримувати на належному рівні, якщо солдати забувають про свою особисту відповідальність, а командири не контролюють ситуацію, тоді домінує агресія, поєднана з правовим нігілізмом, що призводить до неконтрольованих актів насильства та вбивств. Історія засвідчує, що воєнні злочини часто вчиняють окупаційні війська під час будь-якого збройного конфлікту, а бойові дії є значним джерелом стресу й страху, що сприяє вчиненню злочинів проти мирного населення. В умовах тривалого психологічного тиску та відсутності належного контролю за дисципліною військові можуть втрачати моральні орієнтири та вдаватися до дій, які порушують права й безпеку не лише військовослужбовців та їхніх противників, а й цивільного населення, яке перебуває в зоні конфлікту.

Отже, на протиправну поведінку військовослужбовців впливають різні явища та процеси зовнішнього і внутрішнього походження. Більшість із них пов'язані з низьким рівнем політичних ініціатив держави у формуванні та будівництві високопрофесійної армії. На думку О. Олійника (2015), це призводить до занепаду військової сфери. Посилюють ці процеси соціальна деградація суспільства, корупція в державних органах влади, економічна нестабільність, інституційний непотизм, фінансовий апартеїд тощо. У сукупності ці процеси призводять до деформації колективної свідомості, що призводить до небажання громадян добровільно вступати на військову службу. Залежно від форм вияву та спричинених наслідків, порушення військової дисципліни й поширення нігілістичних настроїв серед військовослужбовців можуть призвести до криміналізації військової сфери. Унаслідок цього виникає потреба в реформуванні оборонно-безпекового сектору з акцентом на

перехід до високопрофесійної армії, де військово-службовці проходять не лише ретельну військову підготовку, а й системний кадровий добір. За умов належної організації та професійного здійснення комплексних заходів з реформування органів державної влади й основних соціальних сфер цей підхід дасть змогу забезпечити високий рівень професіоналізму, моральної стійкості, правосвідомості та відповідальності військовослужбовців, що сприятиме підвищенню обороноздатності держави, зміцненню військової дисципліни та загальної ефективності військової діяльності.

Висновки

Протиправна поведінка формується під впливом диспозитивних, ситуаційних і системних факторів, які комплексно впливають на морально-поведінкові орієнтири особи протягом життя. Диспозитивний підхід, який часто використовують для характеристики поведінки правопорушника, може створити ілюзію, що ці індивіди відрізняються від інших членів громадянського суспільства. Однак кожна людина, потрапивши під вплив певних ситуаційних факторів, може опинитися в ролі правопорушника.

У людській природі немає специфічних генетичних чи психологічних ознак, які вказували б на схильність осіб до протиправної діяльності. Протиправна поведінка формується під впливом конкретних ситуаційних і системних чинників, які можуть спонукати осіб до порушення закону. Ця обставина стосується і військової сфери як невід'ємної частини громадянського суспільства. Ситуаційні чинники, що виникають під час виконання військових обов'язків, можуть призвести до переходу від дисциплінованої до протиправної поведінки. Ключовий момент настає, коли військовослужбовець опиняється під впливом незнайомих ситуаційних сил, що формуються в специфічному військовому контексті, і їх взаємодія може призвести як до негативних, так і до позитивних наслідків.

До значних ситуаційних детермінантів протиправної поведінки у військовому середовищі

належать консервативність військової сфери, її монархічність, наявність групового тиску, колективна ідентичність, що обмежує можливість самоідентифікації від: «я людина, незалежна у своїх поглядах і переконаннях» до «я військовий, я виконую накази». Ці чинники часто трансформують індивідуальну відповідальність, підштовхуючи військовослужбовців орієнтуватися на поточну ситуацію та інтереси групи. Важливими є також несформованість рефлексії щодо можливих наслідків власних вчинків, брак прикладів для наслідування та відданість певним ідеологічним установам.

Кожен військовослужбовець як суб'єкт громадянського суспільства має потенціал до вчинення протиправних дій залежно від обставин, у яких він перебуває. Тому важливо чітко розуміти, як організувати, контролювати та попереджувати вплив ситуацій і системних факторів, що можуть призвести до порушення дисципліни й законності. Такий підхід дасть змогу краще усвідомити, як різні чинники у військовому середовищі впливають на протиправну діяльність його учасників і сприяють формуванню протиправної поведінки. Вважаємо, що перший крок до змін соціально-політичного характеру у військовому середовищі, як і в інших сферах державної діяльності, має полягати в усвідомленні громадянським суспільством негативних тенденцій, що формуються в державі. У цьому контексті держава через своїх громадян повинна забезпечувати моральне виховання нації для підвищення рівня її правової культури та правосвідомості. Це слід здійснювати через розвиток і підтримання сімейних цінностей, освіти, науки, культури, охорони здоров'я, національної свідомості, а також через забезпечення економічного (матеріального) добробуту кожного громадянина. Така інтеграція суспільних інтересів сприятиме формуванню сталих моральних орієнтирів і підвищенню рівня правосвідомості громадян, що забезпечить стабільність і зміцнення держави.

References

- [1] Bohatyrev, I. (2014). Crime in Ukraine: cost and social consequences. *Public law*, 4, 114-120.
- [2] Dmytrenko, N., & Shkuta, O. (2022). *Crime in the Armed Forces of Ukraine: criminological characteristics and prevention*. Kherson: Helvetyka.
- [3] Dzhuzha, O., & Lytvynenko, O. (2017). War crime. *Ukrainian criminological encyclopedia*. V. Cherniei, V. Sokurenko (Eds.). Kyiv: Zolota mylia.
- [4] Hobbs, T. (2000). *Leviathan*. (R. Dymerts, V. Yermolenko, N. Ivanova, Ye. Miroshnychenko, T. Olynyk, Trans). Kyiv: Dukh i Litera. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf.

- [5] Hryhorenko, Ye. (2019). Relationship and mutual influence of legal responsibility of military personnel with other types of retrospective social responsibility. *Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin*, 26, 38-40. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/12668>.
- [6] Hupaliuk, A. (2021). Characteristics of the motivational process of a criminal. *Carpathian Legal Gazette*, 4(39), 47-50. doi: 10.32837/pyuv.v0i4(39).915.
- [7] Ivliev, M. (2013). Methodological principles of the study of the problem of combating violence in the Armed Forces of Ukraine. *Law and public administration*, 4, 90-95. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2013_4_20.
- [8] Kasko, T. (2014). Signs of the subjects of a crime against the order of military service. *Actual problems of the state and law*, 74, 412-418. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_64.
- [9] Kaznacheieva, D. (2018). Military crime: analysis and forecasting. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2(19), 132-140.
- [10] Khudaverdova, A. (2022). Peculiarities of social and legal ideas of servicemen. *Bulletin of Lviv University*, 14, 76-82. doi: 10.30970/PS.2022.14.10.
- [11] Lyzohub, Ya. (2022). Violence against the population in the area of hostilities: controversial issues of the content of the crime. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2(19), 31-37. doi: 10.34015/2523-4552.2022.2.04.
- [12] Matsehora, Ya., Vorobiova, V., & Prykhodko, I. (et al.). (2013). *Psychological principles of the effectiveness of service and combat activity of servicemen of the military service under the contract of the internal forces of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Kharkiv: Akad. VV MVS Ukrainy. Retrieved from https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Monohraf_Efektynnist.pdf.
- [13] Mozhovyi, V. (2018). Study of the personality of servicemen prone to delinquent behavior in the context of violation of their gender role status and family ties. *Theory and practice of modern psychology*, 4, 23-28,
- [14] Oliinyk, O. (2015). Criminological characteristics of persons who illegally use budget funds in the Armed Forces of Ukraine. *The issue of fighting crime*, 29, 208-215,
- [15] Orlov, Yu. (2016). *Political and criminological theory of combating crime*. Kharkiv: Disa plus.
- [16] Orlov, Yu. (2017). The essence and concept of crime: from fragmentation to integration of scientific knowledge. *Law forum*, 5, 271-278. doi: 10.5281/zenodo.1203785.
- [17] Ross, Li. (2012). Profile of Lee D. Ross. Interview by Sandeep Ravindran. *Proc Natl Acad Sci USA*, 19(109). doi: 10.1073/pnas.1205295109.
- [18] Russo, Zh.-Zh. (2001). *About social agreement, or the principles of political law* (A. Homa, Trans). Kyiv: Port-Royal. Retrieved from <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm>.
- [19] Semenenko, V. (2014). General social prevention of crimes as a prerequisite for the implementation of victimological prevention of robberies. *Victimological prevention of certain types of crimes: theses of the round table reports* (pp. 145-148). A. Dzuzha, V. Vasylevych, T. Kalchenko (et al.). (Eds.). Kyiv: NAVS. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/61393184-3802-4359-a1a5-3ddf7114bbc0/content>.
- [20] Shemchuk, O., Shemchuk, V., & Torchevskiy, R. (2023). A psychological-pedagogical view of the problem of deviant behavior of servicemen in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Military education*, 2(48), 308-322. doi: 10.33099/2617-1775/2023-02/308-322.
- [21] Tymoshenko, V. (2024). The personality of a corrupt official in the legal dimension. *Scientific notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University*, 35(74), 1. 6-11. doi: 10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/02.
- [22] Zaluzhnyi, V. (2022). Military disciplinary offense: concept, structure, features of normative consolidation in military disciplinary legislation. *Actual problems of domestic jurisprudence*, 6, 119-225. doi: 10.32782/39221397.
- [23] Zimbardo, F. (2017). *The Lucifer Effect. Why good people do evil* (L. Sherstiuk, Trans). Kyiv: Yakaboo Publishing.

Список використаних джерел

- [1] Богатирьов І. Злочинність в Україні: ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 114–120.
- [2] Дмитренко Н., Шкута О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Гельветика, 2022. 186 с.
- [3] Злочинність військова. *Українська кримінологічна енциклопедія / упоряд. : О. Джужа, О. Литвиненко ; за заг. ред. В. Чернея, В. Сокурєнка*. Київ : Золота миля, 2017. С. 254–257.

- [4] Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. на укр. Р. Димерць, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошниченко, Т. Олійник. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf.
- [5] Григоренко Є. Взаємозв'язок та взаємовплив юридичної відповідальності військовослужбовців з іншими видами ретроспективної соціальної відповідальності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2019. № 26. С. 38–40. (Серія «Право»). URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/12668>.
- [6] Гупалюк А. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 4 (39). С. 47–50. doi: 10.32837/ryuv.v0i4(39).915.
- [7] Івлєв М. Методологічні засади дослідження проблеми протидії насильству в Збройних Силах України. *Право та державне управління*. 2013. № 4. С. 90–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2013_4_20.
- [8] Касько Т. Ознаки суб'єктам злочину проти порядку несення та проходження військової служби. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 412–418. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_64.
- [9] Казначеева Д. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 132–140.
- [10] Худавердова А. Особливості соціально-правових уявлень військовослужбовців. *Вісник Львівського університету*. 2022. Вип. 14. С. 76–82. (Серія «Психологічні науки»). doi: 10.30970/PS.2022.14.10.
- [11] Лизогуб Я. Насильство над населенням у районі воєнних дій: спірні питання змісту злочину. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 2 (19). С. 31–37. doi: 10.34015/2523-4552.2022.2.04.
- [12] Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом внутрішніх військ МВС України : монографія / [Я. Мацегора, В. Воробйова, І. Приходько та ін.]. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2013. 326 с. URL: https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Monohraf_Efektynnist.pdf.
- [13] Мозговий В. Вивчення особистості військовослужбовців, схильних до делінквентної поведінки, у контексті порушення їхнього статеворольового статусу та родинних зв'язків. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018 № 4. С. 23–28.
- [14] Олійник О. Кримінологічна характеристика осіб, які незаконно використовують бюджетні кошти у Збройних Силах України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. № 29. С. 208–215.
- [15] Орлов Ю. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 656 с.
- [16] Орлов Ю. Сутність та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції наукового знання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 271–278. doi: 10.5281/zenodo.1203785.
- [17] Ross Li. Profile of Lee D. Ross. Interview by Sandeep Ravindran. *Proc Natl Acad Sci USA*. 2012. No. 19 (109). doi: 10.1073/pnas.1205295109.
- [18] Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / пер. з фр. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с. URL: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm>.
- [19] Семененко В. Загально соціальне запобігання злочинам як передумова здійснення віктимологічної профілактики грабежів. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : тези доп. круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.)* / [редкол.: О. Джужа, В. Василевич, Т. Кальченко та ін.]. Київ : НАВС, 2014. С. 145–148. URL <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/61393184-3802-4359-a1a5-3ddf7114bbc0/content>.
- [20] Шемчук О., Шемчук В., Торчевський Р. Психолого-педагогічний погляд на проблему девіантної поведінки військовослужбовців в умовах російсько-української війни. *Військова освіта*. 2023. № 2 (48). С. 308–322. doi: 10.33099/2617-1775/2023-02/308-322.
- [21] Тимошенко В. Особистість корупціонера у правовому вимірі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2024. Т. 35 (74). № 1. С. 6–11. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/02.
- [22] Залужний В. Військово-дисциплінарний проступок: поняття, склад, особливості нормативного закріплення у військово-дисциплінарному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 119–225. doi: 10.32782/39221397.
- [23] Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло : монографія / пер. з англ. Л. Шерстюк. Київ : Yakaboo Publishing, 2017. 584 с.

Determinants of Illegal Behavior in a Military Environment

KOSTIUK Ivan

Postgraduate Student of the Department of Forensics and Forensic Medicine
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7855-6898>

Abstract. In the context of modern challenges facing the defense and security sector of Ukraine, the need for a comprehensive analysis of the determinants affecting illegal behavior in the military environment is becoming urgent. The study of socio-psychological factors that contribute to the deviant behavior of military personnel creates a basis for improving approaches to the prevention of such offenses and contributes to ensuring a high level of discipline and compliance with the law in military formations. The purpose of this study was to study the main determinants affecting the illegal activity of military personnel and to determine the patterns of influence of situational and systemic factors on its manifestations. Achieving this goal required a comprehensive analysis of existing theoretical concepts and, based on them, the development of priority ways aimed at increasing the effectiveness of the prevention of illegal activities, as well as strengthening discipline and legality in the military environment. The methodological basis of the study is the method of meta-analysis, which made it possible to quantitatively summarize the results of previous scientific works and assess the scale and degree of influence of situational and systemic factors on the illegal activities of military personnel. In the process of research, the most significant social variables determining the nature of illegal activity in the military environment were singled out. The results of the analysis showed a stable trend, which confirms the dominant role of the social context in the formation of illegal behavior. The key determinants included such features as the conservatism of the military sphere, its monocratic nature, group pressure, as well as collective identity, which limits opportunities for self-identification. The specified factors are strengthened by the influence of situational and systemic factors, creating prerequisites for the emergence of illegal behavior. The conclusions of the study emphasize the need for socio-political reforms aimed at minimizing the impact of these factors, with an emphasis on the development of civil society as a key condition for ensuring positive changes in the military sphere.

Keywords: serviceman; military environment; deviance; crime; causes, conditions and factors of illegal behavior; dispositive, situational and systemic factors; psychological and social conditions of influence.